

Magdalena Marczuk-Karbownik*

Ukraina w polityce zagranicznej Kanady po zakończeniu zimnej wojny

Ukraine in Canada's foreign policy after the end of the Cold War

Abstract: The following analysis aims to indicate the position of independent Ukraine in Canada's foreign policy after 1991. For the following reasoning, it is also important to present how bilateral relations evolved and how Canada reacted for the events in Ukraine after the annexation of Crimea by the Russian Federation in March 2014. The numerous Ukrainian minority and the influence of the Ukrainian lobby on the process of shaping Ottawa's foreign policy are the main arguments explaining Canada's involvement in Central and Eastern Europe. The research methods used in the text are the descriptive method as well as the decision-making and content analysis methods.

Keywords: Canada, Ukraine, Canada-Ukraine relations, foreign policy of Canada, Justin Trudeau, Stephen Harper

Streszczenie: Poniższa analiza ma na celu wskazanie, jakie miejsce w polityce zagranicznej Kanady zajmowała Ukraina po uzyskaniu niepodległości w 1991 r. Dla poniższego wywodu istotne jest również zaprezentowanie, jak ewoluowały relacje dwustronne i jak reagowała Kanada pod wpływem wydarzeń na Ukrainie zapoczątkowanych przez aneksję Krymu przez Federację Rosyjską w marcu 2014 r. Liczna mniejszość ukraińska oraz wpływ lobby ukraińskiego na proces kształtowania polityki zagranicznej Ottawy to główny argument tłumaczący zaangażowanie się Kanady w regionie Europy Środkowo-Wschodniej. Metody badawcze zastosowane w tekście to metoda deskryptywna oraz decyzyjna i analizy zawartości.

Słowa kluczowe: Kanada, Ukraina, stosunki kanadyjsko-ukraińskie, polityka zagraniczna Kanady, Justin Trudeau, Stephen Harper

Wstęp

Wobec agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę i toczących się tam obecnie działań wojennych nasuwają się pytania, jaką drogę przeszła Ukraina od momentu uzyskania niepodległości w 1991 r. Na pozycję tego państwa na arenie międzynarodowej wpływ miał m.in. kształt stosunków dwu- i wielostronnych.

* Magdalena Marczuk-Karbownik – dr, Uniwersytet Łódzki, Polska, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5452-7217>, e-mail: magdalena.marczuk@uni.lodz.pl.

Poniższa analiza ma na celu wskazanie, jakie miejsce w polityce zagranicznej Kanady zajmowała Ukraina po uzyskaniu niepodległości w 1991 r. Dla poniższego wywodu istotne jest również zaprezentowanie, jak ewoluowały relacje dwustronne i jak reagowała Kanada pod wpływem wydarzeń na Ukrainie zapoczątkowanych przez aneksję Krymu przez Federację Rosyjską w marcu 2014 r. Liczna mniejszość ukraińska oraz wpływ lobby ukraińskiego na proces kształtowania polityki zagranicznej Ottawy jest głównym argumentem tłumaczącym zaangażowanie się Kanady w regionie Europy Środkowo-Wschodniej.

Przeprowadzone w tekście badania nie obejmują okresu pogarszających się relacji na linii Kijów – Moskwa, a cezurą końcową tekstu jest agresja Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r. Przyjęcie takich ram czasowych jest zabiegiem celowym, gdyż stanowisko Kanady wobec otwartego konfliktu rosyjsko-ukraińskiego oraz działania Ottawy podjęte w celu wsparcia Ukrainy mogą stanowić materiał na osobną analizę.

Metody badawcze zastosowane w tekście to metoda deskryptywna (spośród jakościowych) oraz decyzyjna i analizy zawartości, reprezentujące podejście funkcjonalistyczne. O ile wykorzystanie pierwszej umożliwi chronologiczne przedstawienie wydarzeń, o tyle dwie pozostałe pozwolą na analizę polityki zagranicznej prowadzonej przez Ottawę oraz wyjaśnienie stosunków między Kanadą a Ukrainą poprzez badanie treści dokumentów oraz wypowiedzi polityków.

1. Rola mniejszości ukraińskiej w Kanadzie

Od uzyskania niepodległości w 1991 r. Ukraina zajmuje szczególne miejsce w kanadyjskiej polityce zagranicznej. Po upadku Związku Radzieckiego Kanada uznała niepodległość Ukrainy jako pierwsze zachodnie państwo, a drugie po Polsce, i w 1992 r. zostały nawiązane stosunki dyplomatyczne między oboma krajami. Czynnikiem, który sprawia, iż relacje te są wyjątkowo bliskie, to liczna grupa Kanadyjczyków o korzeniach ukraińskich i historyczne więzi, które powstały dzięki kilku falom ukraińskiej migracji do Kanady¹. Według danych kanadyjskiego spisu powszechnego z 2016 r., w Kanadzie zamieszkiwało

1 F.A. Swyrypa, *Ukrainian Canadians*, [w:] *Canadian Encyclopedia*, 04.04.2012, <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/ukrainian-canadians> [15.05.2022].

ponad 1,36 mln osób deklarujących pochodzenie ukraińskie (łącznie – ukraińskie pochodzenie jako pierwsze oraz jedno z wielu)². Pod względem liczebności jest to druga co do wielkości, po Rosji, grupa ludności ukraińskiej żyjąca poza Ukrainą, a w Kanadzie jedna z największych mniejszości etnicznych. Znajomość języka ukraińskiego w 2016 r. deklarowało 132 tys. Kanadyjczyków. Z całej tej licznej grupy na Ukrainie urodziło się 73 tys., co oznacza, że pozostali deklarujący pochodzenie ukraińskie należą do drugiego lub kolejnego pokolenia imigrantów³. Społeczność tę reprezentuje Kongres Ukraińsko-Kanadyjski (*Ukrainian Canadian Congress – UCC*) z siedzibą w Winnipeg.

Jak ważną rolę odgrywa Kraj Klonowego Liścia dla diaspory ukraińskiej rozszanej po całym świecie, pokazuje fakt, że w Toronto ma swoją siedzibę Światowy Kongres Ukraińców (*Ukrainian World Congress – UWC*), zrzeszający organizacje ukraińskie w ponad 300 krajach⁴. Przedstawiciele mniejszości ukraińskiej w Kanadzie wielokrotnie byli obecni w życiu politycznym kraju, począwszy od czasów premiera Johna Diefenbakera (1957-1963), który mianował do swojego rządu pierwszego ministra o ukraińskich korzeniach. Od tamtego momentu właściwie w każdym gabinecie można było znaleźć osobę deklarującą ukraińskie korzenie. Dziadkowie ze strony matki obecnej wicepremier i minister finansów, Chrystii Freeland, urodzili się na Ukrainie. Wielu przedstawicieli ukraińskiej diaspory zrobiło kariery polityczne na szczeblu lokalnym, między innymi jako premierzy poszczególnych prowincji. Tak liczny udział kanadyjskich Ukraińców w życiu publicznym był możliwy dlatego, że popierali oni obie dominujące partie w Kanadzie – zarówno liberałów, jak i konserwatystów, a nawet Nową Partię Demokratyczną⁵. Nie identyfikowali się ze skrajnie konserwatywnymi wartościami.

- 2 *Immigration and Ethnocultural Diversity Highlight Tables*, Statistics Canada, <http://www12.statcan.gc.ca/census-recensement/2016/dp-pd/hltfst/imm/Table.cfm?Lang=E&T=31&Geo=01&SO=4D> [15.05.2022].
- 3 *Census Profile, 2016 Census*, Statistics Canada, <https://www12.statcan.gc.ca/census-recensement/2016/dp-pd/prof/details/page.cfm?Lang=E&Geo1=PR&Code1=01&Geo2=PR&Code2=01&Data=Count&SearchText=01&SearchType=Begins&SearchPR=01&B1=All&Custom=&TABID=3> [15.05.2022].
- 4 Więcej na temat obu organizacji patrz: *Ukrainian-Canadian Congress*, <http://www.ucc.ca/>; *Ukrainian World Congress*, <http://www.ukrainianworldcongress.org/index.php> [15.05.2022].
- 5 K. Blaze Carlson, *Ukrainian-Canadians have a strong voice in Ottawa*, „The Globe and Mail”, 01.02.2014, <https://www.theglobeandmail.com/news/politics/ukrainian-canadians-have-a->

Oprócz polityki elita społeczności ukraińskiej jest powiązana z kanadyjskim biznesem, jej przedstawiciele odnieśli sukces także w kulturze, mediach i gospodarce. Przykładem może być Paul Grod, prezes koncernu Rodan Energy, zaliczany do 100 najbardziej wpływowych osób w Kanadzie, którego nazwisko widnieje na liście Kanadyjczyków objętych sankcjami rosyjskimi i zakazem wjazdu na terytorium Federacji Rosyjskiej obok wspomnianej wyżej Chrystii Freeland⁶. Obecna przewodnicząca UCC, Alexandra Chyczij, również objęta sankcjami, w marcu 2022 r. znalazła się wśród 40 osób najbardziej wpływających na kanadyjską politykę zagraniczną⁷. Wynika z tego, że mniejszość ukraińska ma znaczący udział w procesie kształtowania polityki zagranicznej przez Ottawę, choć nie tylko, a lobby ukraińskie w Kanadzie jest bardzo silne. Kwestie ukraińskie były zawsze bardzo istotne dla kanadyjskich polityków⁸. Tak było zarówno podczas wydarzeń pomarańczowej rewolucji, Euromajdanu, jak i od początku kryzysu wywołanego aneksją Krymu przez Rosję.

2. Relacje polityczne

Pierwszą istotną umową, określającą relacje dwustronne jako „szczególne partnerstwo”, była podpisana 31 marca 1994 r. *Wspólna deklaracja dotycząca szczególnego partnerstwa między Kanadą i Ukrainą*, dwukrotnie odnawiana w 2001 i 2008 r. Dokument zakładał dwustronną współpracę, między innymi w celu rozwoju wzajemnych relacji politycznych, gospodarczych, kulturalnych, w dziedzinie bezpieczeństwa, nauki, ochrony środowiska, współpracy w ramach nатовskiego programu Partnerstwo dla Pokoju, podejmowania wysiłków „zmierzających do kontrolowania rozprzestrzeniania broni masowego rażenia i osiągnięcia rozbrojenia jądrowego na Ukrainie pod skutecz-

-strong-voice-in-ottawa/article16647646/ [15.05.2022].

6 S. Mas, *Russian sanctions against Canadians a „badge of honour”*, „CBC News”, 24.03.2014, <https://www.cbc.ca/news/politics/russian-sanctions-against-canadians-a-badge-of-honour-1.2584137> [15.05.2022].

7 Alexandra Chyczij, *Bio, Ukrainian-Canadian Congress*, <https://www.ucc.ca/ucc-leader/alexandra-chyczij/> [15.05.2022].

8 P. Kościński, *Ukraińska diaspora i kanadyjska pomoc dla Kijowa*, „Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. Biuletyn” nr 49(1286), 20.05.2015.

nym międzynarodowym nadzorem”⁹. Od tamtego momentu Kanada i Ukraina podpisały różne umowy i deklaracje w takich dziedzinach jak: handel, rozwój techniczny, obrona i wzajemna pomoc prawna. Dnia 24 września 2009 r. kanadyjski minister spraw zagranicznych i jego ukraiński odpowiednik podpisali „Mapę drogową priorytetów” dla stosunków Kanada – Ukraina, która określiła najważniejsze obszary współpracy dwustronnej. Przyszłe współdziałanie miało opierać się na przyjaznych relacjach, poszanowaniu demokracji i rządów prawa oraz wsparcia wzajemnego „dla suwerenności, niepodległości i integralności terytorialnej”¹⁰. Od 1991 r. Kanada poczyniła znaczne wysiłki na rzecz wspierania nie tylko budowania demokracji na Ukrainie, reform politycznych i gospodarczych, ale także jej integracji z międzynarodowymi instytucjami i strukturami, w tym euroatlantyckimi. Można to było zauważyć szczególnie po rozpoczęciu pomarańczowej rewolucji w 2004 r., gdy kanadyjscy obserwatorzy zostali wysłani na Ukrainę w celu monitorowania i zagwarantowania wolnych wyborów prezydenckich w 2004 i 2010 r. oraz wyborów parlamentarnych w 2006 r. i rok później. Kanadyjskie misje obserwacyjne były sponzorowane przez rząd w Ottawie za pośrednictwem Departamentu Spraw Zagranicznych, Handlu i Rozwoju i prowadzone przez Międzynarodowy Korpus Reagowania Cywilnego (International Civilian Response Corps – CANADEM) – agencję *non profit* współpracującą z ONZ i innymi międzynarodowymi partnerami w celu utrzymania pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego. Misje obserwujące ukraińskie wybory parlamentarne w kolejnych latach nazwane zostały *Mission Canada 2012* i *Mission Canada 2013*¹¹. Rok 2014 był szczególnie, gdy Ottawa wysłała 300 obserwatorów na majowe wybory prezydenckie oraz październikowe wybory parlamentarne. Podobnie potraktowano wybory prezydenckie i parlamentarne w 2019 r., obserwując cały pro-

9 *Joint Declaration on Special Partnership between Canada and Ukraine*, March 31, 1994, Embassy of Ukraine in Canada, <http://www.infoukes.com/ukremb/agreem-940331e.shtml> [15.05.2022].

10 *Priorities for Canada-Ukraine Relations (RoadMap)*, Government of Canada, http://www.canadainternational.gc.ca/ukraine/bilateral_relations_bilaterales/canada_ukraine.aspx?lang=eng [08.06.2018].

11 *Democracy Promotion & Election Observation*, CANADEM, International Civilian Response Corps, <https://canadem.ca/democracy-promotion-election-observation/> [08.06.2018].

ces wyborczy przez krótko- i długoterminowych urzędników¹². Wysyłając 50 swoich obserwatorów, Kanada zaangażowała się także w misję monitorującą Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (*Special Monitoring Mission*), której mandat wygasł 30 marca 2022 r.¹³

Oba kraje współpracują ze sobą w organizacjach międzynarodowych, takich jak ONZ, Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie oraz Międzynarodowa Organizacja Frankofonii. Przystąpienie Ukrainy do Światowej Organizacji Handlu, w maju 2008 r., zostało pozytywnie przyjęte przez Kanadę. Ottawa mocno wspierała Ukraińców także w drodze do członkostwa w NATO. W ramach „Szczególnego partnerstwa NATO–Ukraina” Kanada zapewniała szkolenia językowe oraz w zakresie operacji pokojowych dla ukraińskiego personelu wojskowego i cywilnego¹⁴.

3. Współpraca gospodarcza

Na mapie rynków priorytetowych, przygotowanej w 2015 r. w ramach kanadyjskiego *Global Markets Action Plan*, Ukraina jest uznawana za rynek wschodzący, ze szczególnymi możliwościami dla działalności kanadyjskiego biznesu¹⁵. Właściwie do 2017 r. relacje gospodarcze między Kanadą a Ukrainą były dość skromne. Przyzwyczajona do bliskiej współpracy z krajami byłego Związku Radzieckiego Ukraina preferowała handel z partnerami z regionu. Natomiast przedsiębiorcy kanadyjscy uznawali sytuację na Ukrainie za niesprzyjającą, gdyż inwestycje niosły ze sobą spore ryzyko z powodu niestabilności ukraińskiej gospodarki. W 2014 r. zanotowano duży spadek w wielkości wymiany między Kanadą a Ukrainą (wartość kanadyjskiego eksportu spadła o 31%, importu o 11%), co było zrozumiałe ze względu na sytuację polityczną w regionie¹⁶. W ostatnich latach widoczna jest pozy-

12 *Canada's Engagement in Ukraine*, Government of Canada, <https://www.international.gc.ca/country-pays/ukraine/relations.aspx?lang=eng> [15.05.2022].

13 *OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine*, OSCE, Organization for Security and Co-operation in Europe, <https://www.osce.org/special-monitoring-mission-to-ukraine> [20.04.2022].

14 *NATO–Ukraine Distinctive Partnership turns twenty: lessons to take forward*, „NATO Review Magazine”, 07.04.2017, <https://www.nato.int/docu/review/articles/2017/07/04/nato-ukraine-distinctive-partnership-turns-twenty-lessons-to-take-forward/index.html> [15.05.2022].

15 *Global Market Action Plan*, 2013, <https://www.international.gc.ca/global-markets-marches-mondiaux/assets/pdfs/plan-eng.pdf> [15.05.2022].

16 Tamże.

tywna dynamika w dwustronnych relacjach gospodarczych i znaczący wzrost wartości wymiany. W 2017 r., w porównaniu z rokiem poprzednim, nastąpiła zwyżka aż o 74% w wielkości ukraińskiego eksportu do Kanady, którego wartość wyniosła 50,4 mln USD. Natomiast wzrost wartości importu z Kanady zanotowano na poziomie 37%, a wyniosła ona prawie 300 mln USD (299,2 mln USD), co oznacza, że utrzymać występującą już wcześniej nadwyżkę Kanady w handlu z Ukrainą. Towarami dominującymi w eksporcie z Kanady są paliwa mineralne, oleje, farmaceutyki, ryby i owoce morza. Z Ukrainy sprzedaje się produkty z miedzi i żelaza, maszyny, drewno i nabiał¹⁷.

Te pozytywne zmiany są wynikiem podpisania 11 lipca 2016 r. układu o wolnym handlu między Kanadą a Ukrainą (*Canada–Ukraine Free Trade Agreement – CUFTA*), który wszedł w życie 1 sierpnia roku następnego. Negocjacje rozpoczęły się w 2010 r., przez dwa lata odbyło się 5 rund rozmów dwustronnych. Podczas wizyty w Kijowie w styczniu 2015 r. kanadyjski minister handlu międzynarodowego, Ed Fast, ogłosił wznowienie rozmów, które zakończyły się po sześciu miesiącach¹⁸. Umowa wolnohandlowa znosiła cła na około 86% towarów przywożonych z Kanady oraz 99% tych sprowadzanych z Ukrainy, ułatwiła procedury biurowe oraz wprowadzała odpowiednie zasady i regulacje w kwestii ochrony praw pracowniczych, praw własności intelektualnej oraz ochrony środowiska. Jednak, jak wynika z danych statystycznych z 2020 r. dostępnych na platformie Statista, Kanady nie ma na liście 10 najważniejszych partnerów handlowych Ukrainy¹⁹. CUFTA daje obu stronom duże możliwości zintensyfikowania wymiany dwustronnej oraz zwiększenia poziomu inwestycji, a przede wszystkim otwiera przed Ukrainą perspektywy rozwoju gospodarczego. W styczniu 2022 r. ogłoszono rozpoczęcie negocjacji w celu moder-

17 *Stosunki handlowe i gospodarcze między Ukrainą a Kanadą*, Ambasada Ukrainy w Kanadzie, <https://canada.mfa.gov.ua/en/ukraine-%D1%81%Do%Bo/trade> [08.06.2018].

18 *Canada and Ukraine "announce milestone" free trade agreement*, „The Guardian”, 15.07.2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/15/canada-and-ukraine-announce-milestone-free-trade-agreement> [15.05.2022].

19 *Trade revenue of Ukraine in 2020, by country*, Statista, <https://www.statista.com/statistics/1297572/ukraine-trade-revenue-by-country/>; *Trade in Ukraine*, Statista, <https://www-1statista-1com-10np-p4ekvo185.han3.lib.uni.lodz.pl/study/110770/trade-in-ukraine/> [20.04.2022].

nizacji umowy, aby jeszcze bardziej wzmocnić powiązania handlowe i przyczynić się do ustabilizowania gospodarki ukraińskiej²⁰.

4. Założenia polityki zagranicznej rządów Stephen’a Harpera oraz Justina Trudeau a sytuacja na Ukrainie

Stephen Harper rozpoczął swoje rządy w 2006 r. z zamiarem zreformowania stylu prowadzenia polityki zagranicznej oraz redefinicji roli Kanady na świecie. Wzmocnieniu pozycji Ottawy miało służyć skoncentrowanie się na kilku określonych priorytetach, realizacja których wywołałaby wzmożoną aktywność na arenie międzynarodowej. Odejście od koncepcji państwa o średnim potencjale (*middle power*) i dążenie do przywództwa wymagały koncentracji na dyplomacji opartej na relacjach z najważniejszymi graczami reprezentującymi podobne wartości oraz działania w ramach najbardziej znaczących organizacji międzynarodowych. Sytuacja na wschodzie Europy była jednym z głównych problemów w polityce zagranicznej, na których koncentrował się konserwatywny gabinet Harpera w latach 2014-2015. Wydarzenia na Ukrainie i agresywna polityka Moskwy pozwoliły Ottawie realizować główne założenia doktryny Harpera: wzmocnienie pozycji międzynarodowej Kanady poprzez zwiększoną aktywność dyplomatyczną, manifestację gotowości użycia potencjału militarnego oraz stanowczą postawę antyrosyjską. O ile sytuacja na Ukrainie i dynamika wydarzeń zmuszały premiera Harpera do reagowania na bieżąco i dostosowywania podejmowanych działań do założeń doktryny, o tyle jesienią 2015 r. Justin Trudeau objął rządy w Kanadzie już zaangażowanej w problemy Ukrainy. Kontynuacja zaangażowania była oczywista, głównie z powodu silnego lobby ukraińskiego w Kanadzie. Liberałowie zapowiadali istotne zmiany w polityce zewnętrznej Kanady, naprawę wizerunku państwa na arenie międzynarodowej, nadzarpniętego przez poprzedni gabinet, powrót do dyplomacji opartej na tradycyjnych kanadyjskich wartościach²¹.

20 *Canada announces strenghtening of trade relations with Ukraine*, Government of Canada, 27.01.2022, <https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2022/01/canada-announces-strengthening-of-trade-relations-with-ukraine.html> [15.05.2022]

21 Więcej patrz: M. Gabryś, M. Marczuk-Karbownik, T. Soroka, *Międzynarodowa pozycja Kanady 2006-2018*, Łódź 2018.

5. Reakcje Kanady na aneksję Krymu przez Federację Rosyjską w marcu 2014 r.

5.1. Sankcje

Po publicznym potępieniu Moskwy za aneksję Krymu, Ottawa, w porozumieniu ze Stanami Zjednoczonymi i Unią Europejską, ogłosiła sankcje. Wprowadzone w latach 2014 i 2015 restrykcje obejmowały zarówno sankcje ekonomiczne, jak i zakaz wjazdu na terytorium Kanady dla osób oraz instytucji i przedsiębiorstw rosyjskich i ukraińskich odpowiedzialnych za kryzys na Ukrainie²². Ta forma środków restrykcyjnych dotknęła takie dziedziny rosyjskiej gospodarki, jak przemysł zbrojeniowy, energetyczny czy sektor bankowy. Działania te miały doprowadzić do utraty stabilności gospodarczej przez Rosję poprzez m.in. wzrost stóp procentowych i spadek wartości rubla, co dawało nadzieję, że Rosjanie wkrótce zaczną domagać się zmiany dotychczasowej polityki zagranicznej Kremla.

Po zwycięstwie wyborczym Partii Liberalnej w 2015 r. gabinet premiera Justina Trudeau zdecydował się podtrzymać sankcje nałożone przez poprzedni rząd na osoby oraz przedsiębiorstwa ukraińskie i rosyjskie, a nawet 18 marca 2016 r. rozszerzył je o kolejne podmioty. W listopadzie 2016 r., w ramach reakcji na przeprowadzone na Krymie wybory do rosyjskiej Dumy, na listę objętych sankcjami Ottawa wpisała wybranych wówczas polityków, podkreślając, że Kanada nigdy nie zaakceptuje bezprawnej aneksji Krymu dokonanej przez Rosję²³. Do momentu wybuchu wojny w lutym 2022 r. Ottawa rozszerzała restrykcje kilkakrotnie: w marcu i czerwcu 2019 r., w styczniu 2020 r. i w marcu 2021 r.²⁴

22 *Canadian Sanctions Related to Russia*, Global Affairs Canada, Government of Canada, https://www.international.gc.ca/world-monde/international_relations-relations_internationales/sanctions/russia-russie.aspx?lang=eng; *Canadian Sanctions Related to Ukraine*, Global Affairs Canada, Government of Canada, https://www.international.gc.ca/world-monde/international_relations-relations_internationales/sanctions/ukraine.aspx?lang=eng [15.05.2022].

23 *Canada adds Crimean officials to sanctions list*, New Release, Ottawa, 28.11.2016, Global Affairs Canada, Government of Canada, <https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2016/11/canada-adds-crimean-officials-sanctions-list.html> [15.05.2022].

24 Tamże.

5.2. Zaangażowanie Kanady w działania NATO

W odpowiedzi na akt naruszenia integralności terytorialnej Ukrainy premier Stephen Harper podjął decyzję o intensyfikacji współpracy w ramach NATO. Dzięki kwestii ukraińskiej konserwatyści mogli zdemontować gotowość do użycia sił zbrojnych oraz potencjał kanadyjskiej armii, co było jednym z priorytetów tego rządu. Zaangażowanie Kanady w sprawę Europy Środkowo-Wschodniej dawało Harperowi jeszcze inne potencjalne profity – poparcie diaspory ukraińskiej dla jego ugrupowania politycznego.

Po rosyjskiej agresji w 2014 r. Kanada zawiesiła wszystkie działania militarne planowane we współpracy z Rosją. Dwudziestu kanadyjskich specjalistów wysłano do kwatery głównej NATO w Casteau w Belgii w celu planowania działań oraz monitorowania sytuacji w Europie Wschodniej. Kanadyjskie zaangażowanie było widoczne także poprzez większą aktywność w ramach działań NATO w Europie Środkowej i Wschodniej. Ottawa zdecydowała się na ulokowanie sprzętu i personelu Kanadyjskich Sił Zbrojnych (Canadian Armed Forces – CAF) w regionie. W maju 2014 r. Kanada wysłała 6 samolotów bojowych CF-18 Hornet wraz z 200 osobami personelu do bazy Campia Turzii w Rumunii, by uczestniczyć w międzynarodowych ćwiczeniach. Kanadyjskie siły powietrzne wysłano także na Islandię i na Litwę²⁵. Natomiast okręty pływające pod banderą kanadyjską brały udział w manewrach na Bałtyku, Morzu Śródziemnym oraz na wschodnim Atlantyku. Od maja 2014 r. do sierpnia 2017 r. żołnierze kanadyjscy na zasadzie rotacji byli obecni w Polsce (od 120 do 220 osób w każdej zmianie) i brali udział w międzynarodowych manewrach w ramach operacji Reassurance.

Oprócz zaangażowania militarne Kanada przekazała 1 mln USD do Funduszu Powierniczego NATO na modernizację ukraińskich sił zbrojnych. Co więcej, przeznaczyła kolejne 3 mln USD na Centra Doskonalenia NATO: Centrum Bezpieczeństwa Cybernetycznego, Centrum Bezpieczeństwa Energetycznego oraz Centrum Komunikowania

25 *Operation REASSURANCE*, National Defence and the Canadian Armed Forces, Government of Canada, <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/services/operations/military-operations/current-operations/operation-reassurance.html> [15.05.2022].

Strategicznego. Każde otrzymało po 1 mln USD w celu zahamowania rosyjskich operacji w Europie Wschodniej²⁶.

Po zwycięstwie liberałów w wyborach 2015 r. rząd Justina Trudeau zadeklarował kontynuację zaangażowania Kanady w działania Sojuszu podjęte w związku z sytuacją na wschodzie Europy. W lipcu 2016 r. sekretarz generalny, Jens Stoltenberg, zwrócił się do premiera kanadyjskiego z prośbą o objęcie dowództwa jednego z czterech międzynarodowych batalionów, które planowano utworzyć i utrzymywać na terytorium republik bałtyckich i Polski w ramach wzmocnienia flanki wschodniej. Rząd w Ottawie wyraził na to zgodę, Justin Trudeau ogłosił tę decyzję podczas szczytu NATO w Warszawie. Zgodnie z tymi postanowieniami Kanada wysłała 455 żołnierzy i jako państwo ramowe objęła dowództwo misji Wysuniętej Wzmocnionej Obecności (eFP – enhanced Forward Presence) w Adazi na Łotwie w czerwcu 2017 r. W skład tego batalionu, oprócz sił kanadyjskich, wchodzi obecnie oddziały z Włoch, Albanii, Czech, Hiszpanii, Słowacji, Polski i Słowenii, łącznie 1650 żołnierzy²⁷. Podobne formacje utworzono wówczas w Polsce, Estonii i na Litwie, wszystkie podlegające Wielonarodowemu Korpusowi Północno-Wschodniemu z siedzibą w Szczecinie. Podczas wizyty w Rydze, 10 lipca 2018 r., Justin Trudeau ogłosił przedłużenie misji na Łotwie do marca 2023 r., pierwotnie planowanej do 2019 r., oraz zwiększenie kontyngentu kanadyjskiego do 540 żołnierzy²⁸.

5.3. Formy bezpośredniej pomocy dla Ukrainy

Kanada popiera wysiłki Ukrainy na rzecz stabilizacji gospodarki i promowania rozwoju gospodarczego i społecznego. Według danych opublikowanych na stronie rządu w Ottawie, od 2014 r. Kanada przeznaczyła ponad 890 mln USD na pomoc dla Ukrainy, w tym ponad połowę na niskoprocentowane pożyczki w celu ustabilizowania ukraińskiej go-

26 *NATO Security Initiatives in Ukraine and Eastern Europe*, Backgrounder, Wales, 04.09.2014, Government of Canada, <https://www.canada.ca/en/news/archive/2014/09/nato-security-initiatives-ukraine-eastern-europe.html> [08.06.2018].

27 Stan na luty 2022 r.: *NATO's Enhance Forward Presence, Factsheet*, North Atlantic Treaty Organization, 2022, https://shape.nato.int/resources/site16187/General/factsheets/2022-factsheet_efp.pdf [29.07.2022].

28 *Canada's NATO troops will stay in Latvia for another four years: Trudeau*, „Reuters. World News”, 10.07.2018, <https://www.reuters.com/article/uk-latvia-canada-idUKKBN1KooZL> [14.05.2022].

spodarki, ponad 250 mln USD w dwustronnych projektach pomocy rozwojowej na wspierających demokrację i praworządność oraz zrównoważony wzrost gospodarczy, ponad 74 mln USD na wzmocnienie ukraińskiego bezpieczeństwa oraz ponad 64 mln USD na pomoc humanitarną²⁹. Po powrocie z konferencji „Opportunity Ukraine” w lipcu 2017 r. ówczesna minister spraw zagranicznych, Chrystia Freeland, ogłosiła decyzję o przekazaniu przez rząd kanadyjski kolejnych 7 mln USD, przeznaczonych na pięć nowych projektów, mających na celu dalsze wsparcie monitorowania przestrzegania praw człowieka oraz rozwiązywania konfliktów. Środki te miały pochodzić z Programu Operacji na rzecz Pokoju i Stabilizacji (*Peace and Stabilization Operations Program* – PSOPs)³⁰. Te nowe inicjatywy miały być kontynuacją wcześniejszego kanadyjskiego zaangażowania w reformę policji na Ukrainie oraz współpracy z OBWE³¹.

Po Londynie w 2017 r. i Kopenhadzie w 2018 r. Kanada była współorganizatorem trzeciej konferencji dotyczącej reform na Ukrainie (*Ukraine Reform Conference*), która odbyła się w dniach 2-4 lipca 2019 r. w Toronto. To coroczne międzynarodowe spotkanie przedstawicieli Unii Europejskiej, NATO, G7, sektora prywatnego i think tanków poświęcone jest debacie na temat procesu reform na Ukrainie. Delegacje z 37 krajów i 10 organizacji, w tym prezydent Ukrainy, Wołodymyr Zełenski, i premier Kanady, Justin Trudeau, dyskutowali o trwałości reform, decentralizacji, ukraińskiej drodze do integracji euroatlantyckiej i innowacjach oraz inwestycjach na Ukrainie³². Kolej-

29 *Canada's Engagement in Ukraine*, Government of Canada, <https://www.international.gc.ca/country-pays/ukraine/relations.aspx?lang=eng>; *Canada reiterates support for democratic reforms, human rights and peace in Ukraine*, News Release, London 06.07.2017, Government of Canada, https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2017/07/canada_reiteratessupportfordemocraticreformshumanrightsandpeaceio.html [15.05.2022].

30 *Peace and Stabilization Operations Program* – PSOPs został powołany do życia 16.08.2016 r. przez *Global Affairs Canada*, by umożliwić rządowi w Ottawie podjęcie szybkich i skoordynowanych działań w celu zapobiegania nowym konfliktom i zaprzestania trwających już konfliktów oraz reagowania na nie. Więcej patrz: *Peace and Stabilization Operations Program*, Global Affairs Canada, 12.06.2018, Government of Canada, https://www.international.gc.ca/world-monde/issues_development-enjeux_developpement/response_conflict-reponse_conflicts/psop.aspx?lang=eng [15.05.2022].

31 *Canada reiterates support...*

32 *Ukraine Reform Conference, Toronto, July 2019*, Government Portal, <https://www.kmu.gov.ua/en/reformi/mizhnarodni-konferencyi-z-pitan-reform-v-ukrayini/mizhnarodna-konferencya-z-pitan-reform-v-ukrayini-toronto-lipen-2019> [15.05.2022].

na tego typu konferencja odbyła się dwa lata później w Wilnie, gdzie Kanadę reprezentował ówczesny minister spraw zagranicznych, Marc Garneau, który pochwalił Ukrainę za postępy we wdrażaniu reform³³.

Rząd Justina Trudeau, oprócz wspierania demokracji i rozwoju gospodarki ukraińskiej, zaangażował się również w pomoc dla przesiedlonych, walkę z korupcją, bezpieczeństwo cybernetyczne, w budowanie społeczeństwa obywatelskiego na Ukrainie oraz zwiększenie udziału kobiet w życiu publicznym³⁴.

Oprócz działań w ramach NATO, Kanada wspiera Ukraińskie Siły Zbrojne. W latach 2014 i 2015 na Ukrainę wysłano nieśmiertelne materiały i sprzęt wojskowy, takie jak namioty, buty, śpiwory i apteczki. Aby zintensyfikować współpracę wojskową, w kwietniu 2015 r. Stephen Harper ogłosił utworzenie nowej misji kanadyjskich sił zbrojnych o nazwie UNIFIER, a 200 kanadyjskich żołnierzy zostało rozmieszczonych w celu pomocy w szkoleniu ukraińskich sił bezpieczeństwa. W marcu 2017 r. Trudeau zdecydował o przedłużeniu operacji UNIFIER o dwa lata. Następnie misja została wydłużona do końca marca 2022 r., a potem do końca marca 2025 r. Jednak w wyniku wybuchu wojny Ottawa zawiesiła wszystkie szkolenia, a w marcu 2022 r. wycofała cały personel³⁵. Jak podają strony rządowe, oddziały kanadyjskie przeprowadziły ponad 700 kursów, szkoląc ponad 33 000 osób z ukraińskiego personelu wojskowego w zakresie taktyki walki, manewrowania i innych zaawansowanych umiejętności wojskowych³⁶.

Pomimo wielokrotnych nacisków ze strony lobby ukraińskiego oraz próśb władz w Kijowie konserwatywny rząd Stephena Harpera nie zdecydował się na wysłanie na Ukrainę broni śmiertelnej, choć debatowano o tym w parlamencie kanadyjskim³⁷. Na taki krok Ottawa nie chciała decydować się jako pierwsza, Harper czekał na

33 *Canada's Engagement in Ukraine...*

34 *Canadian international assistance in Ukraine*, Global Affairs Canada, 09.06.2017, Government of Canada, http://www.international.gc.ca/world-monde/issues_development-enjeux_developpement/priorities-priorites/where-ou/ukraine.aspx?lang=eng [08.06.2018].

35 *Operation UNIFIER*, Government of Canada, <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/services/operations/military-operations/current-operations/operation-unifier.html> [15.05.2022].

36 *Canada commits lethal weapons and ammunition in support of Ukraine*, Government Canada, 14.02.2022, <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/news/2022/02/canada-commits-lethal-weapons-and-ammunition-in-support-of-ukraine.html> [15.05.2022].

37 K. Blaze Carlson, *Ukrainian-Canadians have...*

decyzję sojuszników, a przede wszystkim Stanów Zjednoczonych³⁸. Do wysłania broni na Ukrainę za rządów Harpera nie doszło, choć manifestował on twardą postawę wobec Rosji i niezmiennie wsparcie dla narodu ukraińskiego.

W grudniu 2017 r. natomiast podano informację, że administracja Trudeau wprowadzi możliwość eksportu kanadyjskiej broni na Ukrainę. Jak powiedziała minister Freeland: „decyzja ta odzwierciedla bliższe więzi między Kanadą a Ukrainą”³⁹, a z pewnością jest owocem gorącej debaty w parlamencie kanadyjskim (przykładem może być pierwsza sesja 42. parlamentu)⁴⁰. Nie podawano zbyt wielu informacji na ten temat do wiadomości publicznej, zasłaniając się tajemnicą handlową⁴¹. Pomimo nacisków ze strony władz ukraińskich Trudeau był bardzo ostrożny w tej kwestii. Zdecydowanie podzielał zdanie ministra obrony, Harjita Sajjana, który wskazywał, że „Ukraina musi przeprowadzić głębokie reformy strukturalne i opracować jasną politykę obronną, zanim wpadnie w szal zakupów zaawansowanego zachodniego i kanadyjskiego sprzętu wojskowego”⁴². Po rozpoczęciu wojny w 2022 r. Kanada znalazła się wśród państw, które zaczęły dostarczać broń Ukrainie.

5.4. Działania o charakterze symbolicznym i demonstracje wsparcia

Oprócz omówionych powyżej inicjatyw politycznych, wojskowych oraz gospodarczych, nie można pominąć dyplomatycznych i moralnych wyrazów wsparcia dla Ukrainy. Porównując oba gabinety: kon-

38 P. Kościński, *Ukraińska diaspora i kanadyjska...*

39 Cyt. za: M. Brewster, *Canadian arms makers get OK to sell to Ukraine*, „CBC News”, 13.12.2017, <https://www.cbc.ca/news/politics/canada-ukraine-weapons-1.4446891> [15.05.2022].

40 *Canada's Support to Ukraine in Crisis and Armed Conflict. Report of Standing Committee on National Defence*, December 2017, 42 Parliament, 1 Session, House of Commons, Canada, s. 34-38, <https://www.ourcommons.ca/Content/Committee/421/NDDN/Reports/RP9313861/nddnrpo8/nddnrpo8-e.pdf> [15.05.2022].

41 L. Berthiaume, *Cdn arms sales to Ukraine a mystery as federal government keeps mum on exports*, „CTV News”, 17.05.2018, <https://www.ctvnews.ca/politics/cdn-arms-sales-to-ukraine-a-mystery-as-federal-government-keeps-mum-on-exports-1.3933943?cache=yes%3FclipId%3D104056> [15.05.2022].

42 L. Sevunts, *Defence policy first, weapons later, Canada tells Ukraine*, CBC News, 13.07.2019, <https://www.cbc.ca/news/politics/ukraine-canada-russia-defence-weapons-sales-1.5210632> [15.05.2022].

serwatystów i liberałów, w tej dziedzinie zdecydowanie góruje Stephen Harper i członkowie jego rządu. Dwustronne spotkania na wysokim szczeblu, które regularnie odbywały się od 1992 r., miały szczególne znaczenie w latach 2014 i 2015.

Stephen Harper trzykrotnie odwiedził Ukrainę: jako pierwszy przywódca G-7, tuż po aneksji Krymu, w czerwcu 2014 r., uczestniczył w zaprzysiężeniu Petra Poroszenki oraz w czerwcu 2015 r. w ramach swojej kampanii wyborczej. Udział Harpera w ceremonii zaprzysiężenia prezydenta Ukrainy był traktowany jako moment symboliczny, manifestujący wsparcie Kanady, porównywany do tego, gdy w ceremonii inauguracji prezydenta Wiktora Juszczenki wzięła udział gubernator generalna, Adrienne Clarkson, która ubrana w pomarańczowy szalik siedziała podczas ceremonii obok pierwszej damy⁴³. Konserwatywni ministrowie: spraw zagranicznych, obrony i handlu międzynarodowego w latach 2014-2015 złożyli oficjalne wizyty, aby omówić formy pomocy kanadyjskiej dla Ukrainy.

Premier Justin Trudeau złożył oficjalną wizytę na Ukrainie w lipcu 2016 r., bezpośrednio po szczycie NATO w Warszawie. Podczas jego pobytu w Kijowie miało miejsce podpisanie umowy o wolnym handlu. Szef kanadyjskiego rządu spotkał się również z przebywającymi na Ukrainie żołnierzami kanadyjskimi szkolącymi ukraińską armię w ramach operacji UNIFIER⁴⁴. Chrystia Freeland, jako minister spraw zagranicznych, wyraziła stałe poparcie Kanady dla suwerenności i integralności terytorialnej Ukrainy, dwukrotnie odwiedzając Ukrainę: w grudniu 2017 r. i w marcu 2019 r. Podczas pobytu w Kijowie, na początku marca 2020 r., jej następca, François-Philippe Champagne, prowadził rozmowy z urzędnikami ukraińskimi dotyczące śledztwa w sprawie katastrofy samolotu Ukraińskich Międzynarodowych Linii Lotniczych (UIA) w Iranie w styczniu, w wyniku której zginęło 85 obywateli i stałych rezydentów Kanady⁴⁵. Oprócz Ukrainy Champagne od-

43 2005: *The Year in Review. Canada feels effects of Orange Revolution*, „Ukrainian Weekly” (archived), vol. LXXIV, 15.01.2006, no. 3, <http://www.ukrweekly.com/old/archive/2006/030617.shtml> [08.06.2018].

44 T. Burridge, *Canadian-Ukrainian relations: As trick as blood?*, „BBC News”, 11.07.2016, <https://www.bbc.com/news/world-europe-36739074> [15.05.2022].

45 *Iran plane crash: Ukrainian International Airline jet crashes killing 176*, „BBC News”, 08.01.2020, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-51029994> [15.05.2022].

wiedział wówczas Łotwę i Polskę, gdzie podkreślił stałe zaangażowanie Ottawy na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa i obrony w regionie⁴⁶.

Podsumowanie

Związki Kanady z Europą zawsze były bardzo silne. Po zakończeniu zimnej wojny i rozpadzie Związku Radzieckiego wśród państw Europy Środkowo-Wschodniej to Ukraina zajęła szczególne miejsce w polityce zagranicznej Kanady. Od momentu uzyskania przez Ukrainę niepodległości Ottawa interesowała się problemami Kijowa i wspierała Ukrainę w procesie demokratyzacji i w jej drodze do struktur zachodnich.

Zaangażowanie to przybrało na sile po aneksji Krymu przez Federację Rosyjską i przebiegało wielotorowo. Na wydarzenia z marca 2014 r. Kanada zareagowała ogłoszeniem sankcji ekonomicznych obejmujących osoby oraz instytucje i przedsiębiorstwa rosyjskie i ukraińskie odpowiedzialne za kryzys na Ukrainie. W kwestiach militarnych konserwatywny rząd w Ottawie zdecydował o zintensyfikowaniu współpracy w ramach NATO oraz utworzeniu misji szkolącej ukraińskie siły bezpieczeństwa (UNIFIER), co wpisywało się w założenia doktryny Harpera mówiącej m.in. o konieczności demonstrowania potencjału kanadyjskiej armii. Oprócz działań dyplomatycznych i moralnych wyrazów wsparcia, bezpośrednia pomoc Kanady dla Ukrainy przyjęła formę środków finansowych przeznaczonych na ustabilizowanie gospodarki, wzmocnienie ukraińskiego bezpieczeństwa, pomoc rozwojową oraz humanitarną.

Lobby ukraińskie w Kanadzie jest silne i ma wpływ na kształtowanie polityki zagranicznej, a działania rządu konserwatywnego Stephena Harpera wobec wydarzeń na Ukrainie w latach 2014 i 2015 były pragmatyczne – poparcie licznej mniejszości ukraińskiej mogło mieć przełożenie na liczbę mandatów dla Partii Konserwatywnej. Analizując działania rządu liberalnego Justina Trudeau w kontekście sytuacji na Ukrainie, trudno zaobserwować diametralne różnice w sposobie prowadzenia polityki zagranicznej. Widać wpływ ukraińskiej diaspo-

46 *Minister Champagne concludes successful visit to Latvia, Ukraine and Poland*, Government of Canada, 07.03.2020, <https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2020/03/minister-champagne-concludes-successful-visit-to-latvia-ukraine-and-poland.html> [15.05.2022].

ry na decyzje rządu, zaangażowanie w NATO i dbałość o sprawy gospodarcze. Większe profity z wprowadzenia w życie układu o wolnym handlu z Ukrainą ma Kanada, gdyż odnotowuje się bilans wymiany ujemny dla Ukrainy. Krytykując jednocześnie rząd konserwatystów za militaryzację kanadyjskiej polityki zagranicznej, Trudeau zdecydował o objęciu przez Kanadę dowództwa w jednym z batalionów NATO oraz o możliwości sprzedaży broni na Ukrainę, co w kontekście toczącej się obecnie wojny jest bardzo istotne.

Po agresji Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r. zaobserwować można jeszcze większe zaangażowanie Kanady w regionie Europy Środkowo-Wschodniej. Oprócz zintensyfikowania działań w wyżej wymienionych obszarach (sankcje, współpraca w ramach NATO, pomoc bezpośrednia, współpraca gospodarcza, działania dyplomatyczne) gabinet Trudeau podjął decyzję o złagodzeniu procedur imigracyjnych oraz szeroko zakrojonej pomocy dla obywateli ukraińskich chcących osiedlić się w Kanadzie. Zostało to bardzo dobrze odebrane zarówno wśród Kanadyjczyków pochodzenia ukraińskiego, jak i przez społeczność międzynarodową.

Bibliografia

- 2005: *The Year in Review. Canada feels effects of Orange Revolution*, „Ukrainian Weekly” (archived), vol. LXXIV, 15.01.2006, no. 3, <http://www.ukr-weekly.com/old/archive/2006/030617.shtml>.
- Berthiaume L., *Cdn arms sales to Ukraine a mystery as federal government keeps mum on exports*, „CTV News”, 17.05.2018, <https://www.ctvnews.ca/politics/cdn-arms-sales-to-ukraine-a-mystery-as-federal-government-keeps-mum-on-exports-1.3933943?cache=yes%3FclipId%3D104056>.
- Blaze Carlson K., *Ukrainian-Canadians have a strong voice in Ottawa*, „The Globe and Mail”, 01.02.2014, <https://www.theglobeandmail.com/news/politics/ukrainian-canadians-have-a-strong-voice-in-ottawa/article16647646/>.
- Brewster M., *Canadian arms makers get OK to sell to Ukraine*, „CBC News”, 13.12.2017, <https://www.cbc.ca/news/politics/canada-ukraine-weapons-1.4446891>.
- Burridge T., *Canadian-Ukrainian relations: As trick as blood?*, „BBC News”, 11.07.2016, <https://www.bbc.com/news/world-europe-36739074>.
- Canada adds Crimean officials to sanctions list*, New Release, Ottawa, 28.11.2016, Global Affairs Canada, Government of Canada, <https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2016/11/canada-adds-crimean-officials-sanctions-list.html>.

- Canada and Ukraine “announce milestone” free trade agreement*, „The Guardian”, 15.07.2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/15/canada-and-ukraine-announce-milestone-free-trade-agreement>.
- Canada announces strengthening of trade relations with Ukraine*, Government of Canada, 27.01.2022, <https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2022/01/canada-announces-strengthening-of-trade-relations-with-ukraine.html>.
- Canada commits lethal weapons and ammunition in support of Ukraine*, Government Canada, 14.02.2022, <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/news/2022/02/canada-commits-lethal-weapons-and-ammunition-in-support-of-ukraine.html>.
- Canada reiterates support for democratic reforms, human rights and peace in Ukraine*, News Release, London 06.07.2017, Government of Canada, https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2017/07/canada_reiteratesupportfordemocraticreformshumanrightsandpeaceio.html.
- Canada’s Engagement in Ukraine*, Government of Canada, <https://www.international.gc.ca/country-pays/ukraine/relations.aspx?lang=eng>.
- Canada’s NATO troops will stay in Latvia for another four years: Trudeau*, „Reuters. World News”, 10.07.2018, <https://www.reuters.com/article/uk-latvia-canada-idUKKBN1KooZL>.
- Canada’s Support to Ukraine in Crisis and Armed Conflict. Report of Standing Committee on National Defence*, December 2017, 42 Parliament, 1 Session, House of Commons, Canada, <https://www.ourcommons.ca/Content/Committee/421/NDDN/Reports/RP9313861/nddnrpo8/nddnrpo8-e.pdf>.
- Canadian international assistance in Ukraine*, Global Affairs Canada, 09.06.2017, Government of Canada, http://www.international.gc.ca/world-monde/issues_development-enjeux_developpement/priorities-priorites/where-ou/ukraine.aspx?lang=eng.
- Canadian Sanctions Related to Russia*, Global Affairs Canada, Government of Canada, https://www.international.gc.ca/world-monde/international_relations-relations_internationales/sanctions/russia-russie.aspx?lang=eng.
- Census Profile, 2016 Census*, Statistics Canada, <https://www12.statcan.gc.ca/census-recensement/2016/dp-pd/prof/details/page.cfm?Lang=E&Geo1=PR&Code1=01&Geo2=PR&Code2=01&Data=Count&SearchText=01&SearchType=Begins&SearchPR=01&B1=All&Custom=&TABID=3>.
- Democracy Promotion & Election Observation*, CANADEM, International Civilian Response Corps, <https://canadem.ca/democracy-promotion-election-observation/>.
- Gabryś M., Marczuk-Karbownik M., Soroka T., *Międzynarodowa pozycja Kanady 2006-2018*, Łódź 2018.
- Global Market Action Plan*, 2013, <https://www.international.gc.ca/global-markets-marches-mondiaux/assets/pdfs/plan-eng.pdf>.
- Immigration and Ethnocultural Diversity Highlight Tables*, Statistics Canada, <http://www12.statcan.gc.ca/census-recensement/2016/dp-pd/hlt-fst/imm/Table.cfm?Lang=E&T=31&Geo=01&SO=4D>.

- Iran plane crash: Ukrainian International Airline jet crashes killing 176*, „BBC News”, 08.01.2020, from <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-51029994> [15.05.2022].
- Joint Declaration on Special Partnership between Canada and Ukraine*, March 31, 1994, Embassy of Ukraine in Canada, <http://www.infoukes.com/ukremb/agreem-940331e.shtml>
- Kościński P., *Ukraińska diaspora i kanadyjska pomoc dla Kijowa*, „Polski Instytut spraw Międzynarodowych. Biuletyn” nr 49(1286), 20.05.2015.
- Mas S., *Russian sanctions against Canadians a „badge of honour”*, „CBC News”, 24.03.2014, <https://www.cbc.ca/news/politics/russian-sanctions-against-canadians-a-badge-of-honour-1.2584137>.
- Minister Champagne concludes successful visit to Latvia, Ukraine and Poland*, Government of Canada, 07.03.2020, <https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2020/03/minister-champagne-concludes-successful-visit-to-latvia-ukraine-and-poland.html>.
- NATO Security Initiatives in Ukraine and Eastern Europe*, Backgrounder, Wales, 04.09.2014, Government of Canada, <https://www.canada.ca/en/news/archive/2014/09/nato-security-initiatives-ukraine-eastern-europe.html>.
- NATO’s Enhance Forward Presence, Factsheet*, North Atlantic Treaty Organization, 2020, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/10/pdf/2010-factsheet_efp_en.pdf.
- NATO–Ukraine Distinctive Partnership turns twenty: lessons to take forward*, „NATO Review Magazine”, 07.04.2017, <https://www.nato.int/docu/review/articles/2017/07/04/nato-ukraine-distinctive-partnership-turns-twenty-lessons-to-take-forward/index.html>.
- Operation REASSURANCE*, National Defence and the Canadian Armed Forces, Government of Canada, <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/services/operations/military-operations/current-operations/operation-reassurance.html>.
- Operation UNIFIER*, Government of Canada, <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/services/operations/military-operations/current-operations/operation-unifier.html>.
- OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine*, OSCE, Organization for Security and Co-operation in Europe, <https://www.osce.org/special-monitoring-mission-to-ukraine>.
- Peace and Stabilization Operations Program*, Global Affairs Canada, 12.06.2018, Government of Canada, https://www.international.gc.ca/world-monde/issues_development-enjeux_developpement/response_conflict-reponse_conflits/psop.aspx?lang=eng.
- Priorities for Canada–Ukraine Relations (RoadMap)*, Government of Canada, http://www.canadainternational.gc.ca/ukraine/bilateral_relations_bilaterales/canada_ukraine.aspx?lang=eng.
- Sevunts L., *Defence policy first, weapons later, Canada tells Ukraine*, CBC News, 13.07.2019, <https://www.cbc.ca/news/politics/ukraine-canada-russia-defence-weapons-sales-1.5210632>.

- Stosunki handlowe i gospodarcze między Ukrainą a Kanadą*, Ambasada Ukrainy w Kanadzie, <https://canada.mfa.gov.ua/en/ukraine-%D1%81%Do%Bo/trade>.
- Swyrypa F.A., *Ukrainian Canadians*, [w:] *Canadian Encyclopedia*, 04.04.2012, <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/ukrainian-canadians>.
- Trade in Ukraine*, Statista, <https://www-1statista-1com-1onpp4ekvo185.han3.lib.uni.lodz.pl/study/110770/trade-in-ukraine/>.
- Trade revenue of Ukraine in 2020, by country*, Statista, <https://www.statista.com/statistics/1297572/ukraine-trade-revenue-by-country/>.
- Ukraine Reform Conference, Toronto, July 2019*, Government Portal, <https://www.kmu.gov.ua/en/reformi/mizhnarodni-konferenciya-z-pitan-reform-v-ukrayini/mizhnarodna-konferenciya-z-pitan-reform-v-ukrayini-toronto-lipen-2019>.
- Ukrainian World Congress*, <http://www.ukrainianworldcongress.org/index.php>.
- Ukrainian-Canadian Congress*, <http://www.ucc.ca/>.